

I. Ρωμαίοι αυτοκράτορες και Δελφοί

II. Ο Αδριανός

1.Βιογραφικά στοιχεία- πολεμικές επιχειρήσεις

2.Τα ταξίδια του Αδριανού στην Αθήνα

3. Έργα του Αδριανού στην Αθήνα

- α) Η Πύλη του Αδριανού
- β) Ο Ναός του Ολύμπιου Διός (Το Ολύμπειο)
- γ) Το Υδραγωγείο του Αδριανού
- δ) Η Βιβλιοθήκη του Αδριανού

III. Ο Αδριανός στους Δελφούς

Ο αδριανός και ο κόσμος της κλασικής αρχαιότητας

Βιβλιοπαρουσίαση

Ένας αγαθός ηγεμών

Μαργκερίτ Γιουρσενάρ: «Αδριανού απομνημονεύματα»

I. Ρωμαίοι αυτοκράτορες και Δελφοί

Στο ρωμαϊκό κόσμο οι Δελφοί κατέχουν μια ξεχωριστή θέση, που οφείλεται στη μακράννη παράδοσή τους. Οι Ρωμαίοι στρατηγοί και οι αξιωματούχοι της συγκλήτου, στην αρχή, και οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες στη συνέχεια σέβονται το θρησκευτικό και πολιτιστικό κέντρο του ελληνισμού. Φροντίζουν να ενισχύουν τους παραδοσιακούς θεσμούς του, τις Αμφικτυονίες και τα Πύθια. Η αναδιοργάνωση της Αμφικτυονίας, της ομοσπονδίας της Κεντρικής Ελλάδας, που έχει υπό την προστασία της το ιερό των Δελφών, βοηθάει τους Ρωμαίους να στηρίζουν την πολιτική τους, αλλά και τους πάντοτε καιροσκόπους κατοίκους των Δελφών να απολαύουν πολιτικών προνομίων απέναντι στις άλλες ελληνικές πόλεις. Όμως ήδη από τα πρώτα χρόνια της ρωμαϊκής κυριαρχίας, το δελφικό ιερό χάνει την αίγλη των παλαιών χρόνων, αφού δεν μπορεί να επεμβαίνει στα πολιτικά πράγματα, για τα οποία οι αποφάσεις παίρνονται τώρα στη ρωμαϊκή σύγκλητο την περίοδο της ελεύθερης δημοκρατίας και στα ανάκτορα της Ρώμης την περίοδο των αυτοκρατόρων. Μόνο η θρησκευτική ζωή και οι αθλητικοί αγώνες μπορούν πλέον να προσελκύουν προσκυνητές και οικονομικούς πόρους. Το ιερό αρχίζει να κλονίζεται οικονομικά και μέσα στη δίνη των πολεμικών συγκρούσεων της πολυτάραχης αυτής εποχής απογυμνώνεται από τους θησαυρούς του, πολλοί από τους οποίους μεταφέρονται στη Ρώμη. Το 168 π.Χ. η νίκη του ύπατου ρωμαίου Αιμιλίου Παύλου κατά των Μακεδόνων στην Πύδα επισφραγίζεται με το τελευταίο πολεμικό μνημείο του ιερού, μια πανύψηλη στήλη με τον έρμαιο ανδριάντα του Ρωμαίου νικητή μπροστά από το ναό. Το 86 π.Χ. ο Ρωμαίος στρατηγός Σύλλας, για να αντιμετωπίσει τα έξοδα της πολιορκίας της Αθήνας και στη συνέχεια του εμφυλίου πολέμου στην Ιταλία, πήρε υπό τη μορφή δανείσμων πολύτιμα αναθήματα του ιερού, μεταξύ των οποίων και ένα ασημένιο πιάθρι, αφιέρωμα του βασιλιά Κροίσου. Τρία χρόνια αργότερα, επιδρομές θρακικών φύλων λεηλάτησαν τους Δελφούς και επιδείνωσαν την εικόνα της εγκατάλειψής τους. Για το μαρμαρέο του ιερού στα τέλη του 1ου αι. π.Χ. αποκαλυπτική είναι η σύγκρισή του με το παρελθόν την οποία επιχειρεί ο ιστορικός Σπέρβον κατά την επίσκεψή του στους Δελφούς. Οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες μάταια προσπαθούν να ανακόψουν την παρακμή των Δελφών και οι ευεργεσίες τους περιορίζονται στη φροντίδα για την επισκευή των μνημείων, την επιφανειακή δόνηση της θρησκευτικής ζωής και την αναζωογόνηση των Πυθικών αγώνων. Ο Νέρωνας μάλιστα πήρε μέρος στους Πυθικούς αγώνες ως αρματοδότης και ανακηρύχθηκε νικητής. Οι υπεύθυνοι του ιερού τον τίμησαν με την έγερση ανδριάντα. Ο θαυμασμός όμως του Νέρωνα για την ελληνική τέχνη εκδήλωθηκε με τη μεταφορά 500 περίπου αγαλμάτων στη Ρώμη για να στολίσουν τα ανάκτορά του. Κατά την αυτοκρατορία του Τραϊανού, που με την ευκαιρία της επίσκεψής του στους Δελφούς επικύρωσε τα προνόμια της αυτονομίας και της ελευθερίας των πολιτών, ο Πλούταρχος από τη Χαίρωνεια γίνεται ιερέας του Απόλλωνα, αξίωμα που διατήρησε μέχρι το θάνατό του (95-125 μ.Χ.). Στα τρία φιλοσοφικά του έργα παραδίδει πολλές πληροφορίες για τη μορφή και τα αναθήματα του ιερού, περιγράφοντας τα κατά τις συζητήσεις με τους φίλους του στην ιερά οδό. Επίσης τα κείμενά του μας δίνουν πολλές πληροφορίες σχετικές με τις λατρευτικές και χρηματοδοτικές διαδικασίες, κυρίως όμως φωτίζουν ζωηρά την ψυχική διάθεση των ανθρώπων και τη στάση του πνεύματος απέναντι στην πατροπαράδοτη θρησκεία την ώρα της δύσης της, 200 μόλις χρόνια προτού να την εγκαταλείψει το επίσημο κράτος.

Ζηηρό ενδιαφέρον για τους Δελφούς έδειξε ο νοσταλγός της κλασικής Ελλάδας αυτοκράτορας Αδριανός. Οι πολυάριθμες βάσεις με το όνομά του μαρτυρούν την τιμή, που ανταπέδωσε το ιερατικό στον ρομαντικό αυτοκράτορα για τις ευεργεσίες του προς το ιερό. Τα πορτρέτα του Αδριανού έχουν σήμερα χαθεί, μας έμεινε όμως το άγαλμα του ευνοούμενου του Αντίνοου, που συνόδευσε τον αυτοκράτορα κατά την επίσκεψή του στους Δελφούς το 129 μ.Χ., ένα χρόνο πριν από το θάνατό του. Τις τελευταίες μεγάλες εργασίες στο ιερό τις χρηματοδότησε ο βαθύπλουτος ρωμαίος Ηρώδης ο Αττικός, που γύρω στο 170 μ.Χ. έδωσε τεράστια ποσά για την κατασκευή των λίθινων εδωλίων στο Στάδιο. Είναι η εποχή, που ο Πανσάνιος περιγράφει τους Δελφούς και περιγράφοντας τα αναθήματα με τη σειρά, που τα βλέπει το ένα μετά το άλλο, μας παρέδωσε τον πρώτο αρχαιολογικό οδηγό. Στην περιήγησή του μας ξεναγεί προσεκτικά στα σεβάσματα μνημεία του παρελθόντος, τα αναθήματα των Μαραθονομάχων, τους θησαυρούς των Σφινίων και των Αθηναίων, χωρίς να δίνει καμιά σημασία στα αναθήματα τιμητικά ηφισίαστα προς τους Ρωμαίους αξιωματούχους, που είναι χαρμαγμένα στους τοίχους ή τα ρωμαϊκά αγάλματα των συγκλητικών και των αυτοκρατόρων. Οι Δελφοί είναι πλέον για τους επισκέπτες τους ένα υπαίθριο μουσείο της λαμπρής δόξης του ελληνισμού, χωρίς σύγχρονη ζωή, ένας τόπος όπου δεν συμβαίνουν σπουδαία γεγονότα. Η στροφή αυτή του Πανσάνια στα ένδοξα μνημεία του παρελθόντος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στον προσανατολισμό της σύγχρονης αρχαιολογικής και ιστορικής έρευνας, της αναστήλωσης των μνημείων και της μουσειακής παρουσίασής τους στους επισκέπτες των Δελφών. Τα ρωμαϊκά έργα, που βρέθηκαν στις ανασκαφές είχαν μείνει για πολύ καιρό στο περιθώριο της έρευνας. Οι μελετητές είχαν στραφεί στους χρυσούς αιώνες του πανελλήνιου ιερού, στην αρχαϊκή και κλασική εποχή και, όμως, πολλά από τα έργα των ρωμαϊκών χρόνων είναι μοναδικά ιστορικά μνημεία, όπως η στήλη του Αιμιλίου Παύλου με το αρχαιότερο ιστορικό ανάγλυφο της μάχης της Πύδνας. Ορισμένα, όπως το λεγόμενο πορτρέτο του ύπατου Φλαμινίου ή ο Αντίνοος, είναι πραγματικά αριστουργήματα που στο παρελθόν είχαν αδικηθεί συγκρινόμενα με τα κλασικά γλυπτά.

II. Ο Αδριανός

1. Βιογραφικά στοιχεία- πολεμικές επιχειρήσεις

Ο Πούπλιος Αίλιος Τραϊανός Αδριανός (24 Ιανουαρίου 76 - 10 Ιουλίου 138 μ.Χ.), στα λατινικά *Publius Aelius Traianus Hadrianus*, υπήρξε Ρωμαίος αυτοκράτορας την περίοδο 117-138 μ.Χ. Γεννήθηκε το 78 μ.Χ. στην Ισπανία και σε μικρή ηλικία έμεινε ορφανός από πατέρα έτσι την ανατροφή του την ανέλαβε ο αυτοκράτορας Τραϊανός αργότερα παντρεύτηκε την ανενιά του Σαβίνα. Ο Αδριανός ακολούθησε τον αυτοκράτορα σε όλες τις εκστρατείες και τους πολέμους, που διεξήγαγε κερδίζοντας με την μεγάλη του εργατικότητα και το σταθερό του χαρακτήρα γρήγορα τα μεγαλύτερα αξιώματα. Στο τέλος με την υποστήριξη και της αυτοκράτειρας ο Αδριανός έγινε ο νέος αυτοκράτορας διαδεχόμενος τον Τραϊανό στο ρωμαϊκό θρόνο. Βασίλευσε επί εικοσιένα χρόνια από το 117 έως το 138 και έγινε γνωστός σαν το πρότυπο βασιλιά.

Μόλις έγινε αυτοκράτορας ο Αδριανός χάραξε νέα στρατιωτική και εσωτερική πολιτική. Έθεσε τέρμα στους συνεχείς κατακτητικούς πολέμους και ανήγειρε οχυρωματικά έργα κατά μήκος των απέραντων συνόρων της αυτοκρατορίας. Ο μόνος πόλεμος, που διεξήγαγε ήταν αυτός εναντίον του Ιουδαίων (132-135 μ.Χ.). Αφορμή του πολέμου αυτού ήταν μία διαταγή του Αδριανού για την ίδρυση ιερού καπιτωλίου του Διός στο χώρο του ναού των Εβραίων. Οι Εβραίοι θεωρώντας κάτι τέτοιο ως βεβήλωση του ιερού χώρου επαναστάτησαν. Κατά τον πόλεμο αυτό περίπου 58.000 Ιουδαίοι σφαγιάσθηκαν πολλοί άλλοι έγιναν ανδράποδα (δούλοι) και πλέον επιτρεπόταν στους Ιουδαίους να εισέρχονται στην Ιερουσαλήμ μία φορά το έτος.

Ο Αδριανός διατηρούσε πάντα τον ρωμαϊκό στρατό πλήρως οργανωμένο και έτοιμο για κάθε ενδεχόμενο. Επισκέπτονταν ο ίδιος προσωπικά τις επαρχίες για να έχει καλή γνώση των προβλημάτων, που αντέζαν αντιμετώπιζαν. Τα περισσότερα έτη της παραμονής του στον αυτοκρατορικό θρόνο τα διήλθε εξετάζοντας και λύνοντας τα προβλήματα των επαρχιών της αχανούς αυτοκρατορίας. Συγκρότησε διοικητικό σώμα από ικανά άτομα για να τον βοηθούν στη διοίκηση της αυτοκρατορίας και ίδρυσε γραφεία μελέτης όλων των ζητημάτων. Έθεσε τις

βάσεις για την αποκέντρωση και αυτοδιοίκηση των επαρχιών. Ίδρυσε νέες πόλεις όπως την Αδριανούπολη στη Θράκη και βελτίωσε τη θέση των δούλων.

Ο Αδριανός κατέχει ιδιαίτερη θέση στην ιστορία του ελληνικού έθνους. Και αυτό, επειδή ήταν βαθιά ποτισμένος με τον πολιτισμό της αρχαίας Ελλάδας και βοήθησε σημαντικά τα ελληνικά γράμματα και την ελληνική τέχνη. Ο Αδριανός είχε σπουδαία ελληνική μόρφωση. Είχε σπουδάσει στην Αθήνα και είχε δάσκαλό του τον Πλούταρχο. Τόση ήταν η αγάπη του για την Ελλάδα και τον ελληνικό πολιτισμό, ώστε οι σύγχρονοί του τον ονόμαζαν μικρό Έλληνα, «γραικύλο». Στην εποχή του Αδριανού η Ρώμη είχε εξελληνιστεί εντελώς. Είχε καταστήσει ελληνική πόλη, όπου έβλεπε κανείς τα ανάκτορά της στολισμένα με τα έργα Ελλήνων καλλιτεχνών και τους παλατιανούς να διαβάζουν Ανακρέοντα και Μένανδρο. Ο αυτοκράτορας συνδεόταν ιδιαίτερα με την πόλη της Αθήνας, την οποία πρωτοεπισκέφτηκε στα 125 μ.Χ., καμιά πόλη της απέραντης αυτοκρατορίας του δεν αγάπησε ο Αδριανός περισσότερο από την Αθήνα. Γι' αυτήν έτρεφε αληθινή λατρεία και ήθελε να την κάνει πρωτεύουσα όχι μόνο της Ελλάδας, αλλά και ολόκληρης της ελληνικής ανατολής. Στην Αθήνα δε συμπεριφερόταν ο Αδριανός σαν Ρωμαίος και σαν κύριος του κόσμου, αλλά σαν Έλληνας. Φόρεσε την ελληνική ενδυμασία, παρευρισκόταν στους αγώνες και τα Ελευσίνια μυστήρια και διέταξε να κατασκευάσουν άγαλμα πάνω στον τάφο του Μιλτιάδη. Δεχόταν σε ακρόαση κάθε Έλληνα, που το ζητούσε και συζητούσε τακτικά με τους φιλοσόφους και τους καλλιτέχνες. Έτσι όχι μόνο ξαναζήσαν στην εποχή του Αδριανού οι τέχνες και τα γράμματα στην Αθήνα, αλλά και η ίδια η πόλη έγινε γρήγορα κέντρο της Ελλάδας και ανακαινίστηκε με τα πολλά και μεγάλα έργα που οικοδόμησε ο Αδριανός. Μέσα σε λίγο καιρό, μια καινούρια πόλη κτίστηκε κοντά στην παλιά και η μέχρι σήμερα σωζόμενη «Πύλη του Αδριανού» χώριζε τις δύο πόλεις.

2. Τα ταξίδια του Αδριανού στην Αθήνα

α) Η πρώτη επίσκεψη του Αδριανού στην Αθήνα έγινε το 124 μ.χ ίσως κατά τον εορτασμό των Ελευσίνιων μυστηρίων το Φθινόπωρο. Συμμετείχε στη ζωή της πόλης ως αγοροθέτης των Διονυσίων παρακολουθώντας τα Ελευσίνια μυστήρια για να τον ευχαριστήσουν ο Άρειος Πάγος, το συμβούλιο των 600 και ο Δήμος του έστησαν μια σειρά αγαλμάτων, αλλά κάθε άγαλμα εποπτεύονταν από τα μέλη μιας από τις 12 Αθηναϊκές φυλές. Η πολιτική του Αδριανού ήταν να ανακουφίσει τις πόλεις και μείωσε το βάρος των φόρων. Ειδικά μέτρα παίρνονταν για την Αθήνα. Πιο γνωστός είναι ο νόμος του Ελαίου δηλαδή να έχει ευνοϊκή τιμή το τοπικά παραγόμενο έλαιο καθώς και ο νόμος που ρυθμίζει την πώληση του ιχθύος. Ο Αδριανός επίσης βοήθησε την Αθηναϊκή πολιτιστική ζωή με συνεισφορές.

β) Η δεύτερη επίσκεψη στην Αθήνα έγινε το φθινόπωρο του 128μ.χ. μένοντας μέχρι την άνοιξη. Δύο ήταν οι σκοποί αυτής της επίσκεψης. Να μνηθεί στην *εποπτεία* ή σε υψηλότερο βαθμό των μυστηρίων στην Ελευσίνα και να συσχεφθεί με τους αρχιτέκτονες, χτίστες και σχεδιαστές και να εγγυηθούν ότι τα σχέδιά του θα ήταν έτοιμα στην ώρα τους. Είναι γνωστή η απασχόληση του Αδριανού με μυστηριακές λατρείες. Υπάρχει δε μαρτυρία από την Αθήνα ότι ενεπλάκη ακόμη και στην οργάνωσή τους. Γράμματα προς τους τεχνίτες για τον χορό του Διονύσου από τον αυτοκράτορα αρχίζουν κάπου πριν την δεύτερη επίσκεψη.

γ) Η τρίτη επίσκεψη του Αδριανού στην Αθήνα έγινε προς το τέλος του 132μ.χ.. Τότε εγκαινίασε μια νέα περίοδο της Αθηναϊκής Ολυμπιάδας με την εγκαινίαση του ναού του Ολυμπίου Διός και η περίβολος γέμισε με αγάλματα του αυτοκράτορα στημένα από πόλεις από όλη την αυτοκρατορία. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες γιορτάζονταν σε διαστήματα τεσσάρων ετών, τον Μουνίχιο (Απρίλιος ή Μάιος) του Αττικού έτους αρχίζοντας το 132μ.χ.. Ο Αδριανός άρχισε επίσης μια τρίτη διεθνή γιορτή στην Αθήνα, τα *Πανελλήνια*, συνδεδεμένη με το συμβούλιο των Πανελλήνων, και ο τόπος λατρείας των πρέπει να ήταν ο Ναός του

Πανελληνίου Διός. Μια άλλη γιορτή ήταν τα *Πανελλήνια* Αδριάνεια, τα οποία γιορτάζονταν το έτος που στον κύκλο των τεσσάρων ετών δεν υπήρχαν άλλοι αγώνες.

Η μεγάλη δημοτικότητα του Αδριανού ανάμεσα στους Αθηναίους και μη Αθηναίους επισκέπτες στην πόλη, φαίνεται από τους πολυάριθμους βωμούς και τις αναθηματικές πλάκες σε όλη την πόλη αφιερωμένα σε αυτόν σαν Ολύμπιος. Καθίσματα στο θέατρο του Διονύσου ήταν κρατημένα για τους ιερείς του Ολυμπίου Διός και του Ελευθέριου Αδριανού. Με την εγκαινίαση των Πανελληνίων εξομοιώθηκε με τον Πανελλήνιο Δία. Είναι ο αυτοκράτορας δωροεδόχος με τα περισσότερα αγάλματα. Δώδεκα στο θέατρο, το άγαλμά του ως Ολύμπιος Ζευς, αγάλματά του στον περίβολο του Ολυμπείου, στον Παρθενώνα. Και άλλες τιμές δείχνουν θεότητα. Η αλλαγή στο ημερολόγιο και η καθιέρωση μιας καινούριας περιόδου από την ημερομηνία επίσκεψής του. Εορτάζονταν τα Αδριάνεια, ενώ συνήθως οι αγώνες ήταν αφιερωμένοι σε θεούς και ήρωες. Κατά τη διάρκεια της δεύτερης επίσκεψής του στήθηκαν αγάλματα των μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας.

3. Έργα του Αδριανού στην Αθήνα

α) Η Πύλη του Αδριανού

Στην αρχή της λεωφόρου Συγγρού βρίσκεται αυτό το μνημείο που έκτισε ο Αδριανός για να χωρίσει την παλαιά από την νέα πόλη της Αθήνας. Αποτελείται από αψιδωτή πύλη ύψους 18μ., πλάτους 13μ. και μήκους 2,30μ. Πάνω στην αψίδα υπάρχει σειρά μικρών κίωνων που σχηματίζουν 3 πλαίσια, επάνω από το μεσαίο υπάρχει μικρό αέτωμα. Πάνω στη ζωοφόρο υπάρχουν οι εξής επιγραφές:

Στην ανατολική:

ΑΙΑ' ΕΙΣ' ΑΔΡΙΑΝΟΥ Κ' ΟΥΧΙ ΘΗΣΕΩΣ ΠΟΛΙΣ

Στη δυτική:

ΑΙΑ' ΕΙΣ' ΑΘΗΝΑΙ ΘΗΣΕΩΣ Η ΠΡΙΝ ΠΟΛΙΣ

β) Ο Ναός του Ολυμπίου Διός (Το Ολύμπειο)

Νοτιοανατολικά και λίγα μέτρα πιο πέρα από την πύλη του Αδριανού υπάρχει ο μεγαλόπρεπος **ναός του Ολυμπίου Διός** κορινθιακού ρυθμού του οποίου λίγα ερείπια σώζονται σήμερα. Τα θεμέλια έβαλε ο Πεισίστρατος τον 6ο αιώνα π.Χ., όμως ο ναός χτίστηκε 7 αιώνες αργότερα, από τον Αδριανό του 2μ.Χ. αιώνα. Ο ναός ήταν δίπτερος δηλαδή είχε δύο σειρές από 20 κίονες στις μικρές πλευρές και 3 σειρές από 8 κίονες στις 2 προσόψεις, σύνολο 128 κίονες, από τους οποίους σώζονται 16, ο ένας έπεσε από θύελλα το 1852. Μέσα βρισκόταν χρυσελεφάντινο άγαλμα του Δία και δίπλα του αυτοκράτορα.

γ) Το Υδραγωγείο του Αδριανού

Τα έργα της περιόδου δεν περιορίστηκαν μόνο σε στοές, βιβλιοθήκες και ναούς, έγιναν και έργα κοινωφελή όπως γέφυρες, δρόμοι, υδραγωγεία κ.λ.π. Το Αδριάνειο υδραγωγείο είχε ένα μεγάλο αγωγό κεντρικό, ο οποίος μάζευε νερά από την Πεντέλη. Ο αγωγός ήταν αλλού πέτρινος, αλλού πλίνθινος και ανάλογα με το έδαφος αλλού υπέργειος ή υπόγειος. Εκεί που βρίσκεται σήμερα η δεξαμενή της Αθήνας ήταν και η δεξαμενή του υδραγωγείου του Αδριανού, δηλαδή στο δυτικό μέρος του Λυκαβηττού. Η διακόσμηση της πρόσοψης ήταν πλούσια με μαρμάρινο προστώο και κίονες ιωνικού ρυθμού.

δ) Η Βιβλιοθήκη του Αδριανού

Πίσω από το Μοναστηράκι υπάρχει μεγάλος αρχαιολογικός που ονομάζεται στοά η βιβλιοθήκη του Αδριανού. Το κτίσμα αυτό αναφέρεται στο πρώτο βιβλίο της Ιστορίας του Παιανίου. Αποτελούνταν από εκατό κολώνες και μέσα υπήρχε βιβλιοθήκη με επίχρυσο όροφο, κοσμημένη με αλαβάστρινα αντικείμενα. Αυτά βέβαια δε βρέθηκαν αλλά βρέθηκαν οι βάσεις των κιόνων της εσωτερικής αυλής που σχημάτιζαν τέσσερις στοές μήκους 7μ. Στο βάθος της στοάς προς το Νότο υπήρχε διώροφο κτίριο που το ισόγειο είχε 5 δωμάτια, από τα οποία το ένα ήταν μεγαλύτερο και χρησίμευε ως βιβλιοθήκη. Στους τοίχους υπήρχαν ορθογώνιες κόγχες που στήριζαν ξύλινα ράφια για να μπαίνουν βιβλία. Στο κέντρο της αυλής πιθανόν να υπήρχε δεξαμενή με συντριβάνι και κήπο. Η είσοδος της βιβλιοθήκης βρίσκεται στη Β.Δ. πλευρά (προς το Μοναστηράκι), όπου σώζονται επτά κορινθιακοί κίονες.

III. Ο Αδριανός στους Δελφούς

Ζωφόρο ενδιαφέρον έδειξε ο νοσταλγός αυτός της κλασικής Ελλάδας και για τους Δελφούς, οι πολυάριθμες βάσεις με το όνομά του μαρτυρούν την τιμή, που ανταπέδωσε το ιερατείο στον ρομαντικό αυτοκράτορα για τις ευεργεσίες του προς το ιερό. Τα πορτρέτα του Αδριανού έχουν σήμερα χαθεί, μας έμεινε όμως το άγαλμα του ευνοουμένου του Αντίνοου που συνόδευσε τον αυτοκράτορα κατά την επίσκεψή του στους Δελφούς το 129 μ.Χ., ένα χρόνο πριν από το θάνατό του.

I. Ο Αδριανός και ο κόσμος της κλασικής αρχαιότητας

Ο Αδριανός ήταν αυτοκράτορας με προφανείς κλασικίζουσες προτιμήσεις. Τις προτιμήσεις αυτές μπορεί κάποιος να τις δει τόσο στα σχέδιά του για την πόλη των Αθηνών και στα πολυάριθμα κτήρια, την ανέγερση των οποίων χρηματοδότησε, όσο και στις διάφορες πτυχές του προσωπικού ύφους του. Ο ίδιος έμοιαζε συνειδητά προσανατολισμένος σε έναν προγενέστερο κλασικό κόσμο, μολονότι στην εποχή του αυτό που αποκαλούμε «ρωμαϊκός κόσμος» είχε ειρηνεύσει και εξαπλωθεί σημαντικά. Ο Αδριανός αποτελεί ορόσημο, επίσης, γιατί είναι ο αυτοκράτορας ο οποίος απέκτησε μια άποψη αυτού του κόσμου από πρώτο χέρι. Στην δεκαετία του 120 και στις αρχές του 130 μ.Χ. άρχισε να περιοδεύει σε μια Αυτοκρατορία που εκτεινόταν από τη Βρετανία έως την Ερυθρά Θάλασσα. Πέρασε ένα χρονικό διάστημα στην Αθήνα, το κέντρο της κλασικής αρχαιότητας. Οργωσε στεριές και θάλασσες, ταξίδεψε πάνω στη ράχη ενός αλόγου, έμπειρος ιππέας πια γύρω στα σαράντα πέντε του. Έφτασε σε τόπους που τελούσαν υπό ρωμαϊκή κυριαρχία, τους οποίους κανένας Αθηναίος της «κλασικής» περιόδου δεν επισκέφθηκε ποτέ, μπορούμε να παρακολουθήσουμε την πορεία του χάρη στα νομίσματα ειδικής κοπής που μνημονεύουν τα ταξίδια του. Τα νομίσματα αυτά δείχνουν την προσωποποιημένη εικόνα κάθε επαρχίας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Αδριανού, είτε αυτή συνδεόταν είτε όχι με την κλασική εποχή. Απεικονίζουν τη νεοφώτιστη Γερμανία ως γυμνόστηθη πολεμίστρια και την εκτός κλασικής τάξης Ισπανία ως δέσποινα πλαγιασμένη στο έδαφος. Το μεγαλύτερο μέρος της Ισπανίας και ολόκληρη η Γερμανία ήταν άγνωστες στους Έλληνες κατά την πρώτη κλασική εποχή, αλλά οι εκλεπτυσμένες εικόνες των νομισμάτων τις συνδέουν με την κλασική αισθητική χάρη στο κομψό κλασικίζον ύφος με το οποίο τις απεικονίζουν. Πίσω από την αισθητική του Αδριανού και την «Αδριάνειο σχολή» των καλλιτεχνών που σχεδίασαν αυτές τις εικόνες, υπάρχει ένας κλασικός κόσμος τον οποίο και οι ίδιοι αναγνώριζαν. Ήταν βασισμένος στην κλασική τέχνη των Ελλήνων που είχε προηγηθεί τέσσερις ή πέντε αιώνες, δείγματα της οποίας θαύμαζαν δεόντως οι Ρωμαίοι χάρη στους προγόνους τους, οι οποίοι είχαν μεριμνήσει να τα λεηλατήσουν και να τα μεταφέρουν στις πόλεις και στα σπίτια τους.

Αυτές οι μεγάλες περιοδείες στην Ελλάδα ή στην Αίγυπτο, στη δυτική ακτή της Ασίας ή της Σικελίας και της Λιβύης έδωσαν στον Αδριανό τη δυνατότητα να έχει μια πανοραμική άποψη της κλασικής αρχαιότητας. Στάθμευσε σε πολλές από τις μεγάλες πόλεις του παρελθόντος, έδειξε όμως ιδιαίτερο σεβασμό για την Αθήνα. Την αντιμετώπισε ως «ελεύθερη πόλη» και την ευεργέτησε εντυπωσιακά με τα δώρα του. Σίγουρα ο Αδριανός ήταν εκείνος που ενθάρρυνε το πρωτοποριακό εγχείρημα μιας πανελλαδικής συνόδου –του Πανελληνίου, όπως την αποκάλεσαν–, ξεπερνώντας σε αυτό ακόμα και τον Περικλή, τον πολιτικό της

κλασικής Αθήνας. Στην Αθήνα συγκεντρώνονταν κάθε τέσσερα χρόνια οι αντιπρόσωποι όλου του ελληνικού κόσμου και τιμούσαν με λαμπρότητα τις τέχνες και τον αθλητισμό. Στους Αθηναίους του παρελθόντος είχαν αποδοθεί Πανελλήνια οράματα, όμως το μεγαλείο του αυτοκρατορικού εγχειρήματος ήταν ασύγκριτο.

Αυτοί που εξιδανικεύουν το παρελθόν τείνουν να μην το κατανοούν: η αναστύλωση το εξολοθρεύει με το γάντι. Ο Αδριανός ασφαλώς συμμεριζόταν τις παραδοσιακές απολαύσεις των Ελλήνων ευγενών και βασιλέων. Όπως κι εκείνοι αγαπούσε πολύ το κυνήγι, αγαπούσε το άλογό του, τον αγέρωχο Βορυσθένη, και όταν πέθανε στη Νότια Γαλατία συνέθεσε στίχους προς τιμήν του, πάνω από όλα, αγαπούσε τον νεαρό Αντίνοο – ένα εντυπωσιακό παράδειγμα «του αρχαιοελληνικού έρωτα». Αλλά ο ίδιος δεν θα μπορούσε ποτέ να γίνει ένας Έλληνας της «κλασικής» περιόδου, γιατί τόσα πράγματα γύρω του είχαν αλλάξει από τη χρυσή εποχή της Αθήνας, πόσω μάλλον από την εποχή του προ-κλασικού Ομήρου.

Η πιο κραυγαλέα αλλαγή ήταν η διάδοση της γλώσσας. Χίλια χρόνια πριν, στην εποχή του Ομήρου, τα ελληνικά ήταν μια γλώσσα προφορική, χωρίς καν αλφάβητο, και χρησιμοποιούνταν μόνο από τους κατοίκους του Αιγαίου πελάγους και της ηπειρωτικής Ελλάδας. Τα λατινικά ήταν κι αυτά προφορική γλώσσα, περιορισμένη σε ένα μικρό μέρος της Ιταλίας, το Λάτιο, γύρω από τη Ρώμη. Ο Αδριανός όπως και άλλοι εγγράμματοι Ρωμαίοι, μιλούσε ελληνικά γεγονός που ήταν ζωντανή απόδειξη της κοινής κλασικίζουσας καλλιέργειας που συνέδεε τους μορφωμένους κύκλους γύρω από τον αυτοκράτορα. Η καλλιέργεια αυτή βασιζόταν στην κλασική ενδοχώρα της ελληνικής και της λατινικής γλώσσας, αλλά είχε ξεπεράσει κατά πολύ τα σύνορά τους. Αντίθετα από τον ίδιο τον Όμηρο, ο Αδριανός μπορούσε να περάσει από τη Συρία και την Αίγυπτο μιλώντας ελληνικά και μπορούσε να ταξιδέψει ως τη Βρετανία μιλώντας λατινικά.

Η κλασικίζουσα διάνοιά του επισκοπούσε έναν κόσμο τελείως διαφορετικής κλίμακας από εκείνο του Ομήρου. Στην πρώτη κλασική εποχή, στην Αθήνα, στο απόγειο της ακμής της, κατοικούσαν στην περιοχή της Αττικής περίπου 300.000 ψυχές, μαζί με τους δούλους. Επί Αδριανού, εκτιμάται ότι ο πληθυσμός της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, η οποία εκτεινόταν από τη Σκοτία μέχρι την Ισπανία και από την Ισπανία μέχρι την Αρμενία, ήταν, ούτε λίγο ούτε πολύ, 60.000.000. Καμία άλλη αυτοκρατορία, πριν ή μετά, δεν ηγεμόνευσε σε μια τόσο εκτεταμένη επικράτεια, όμως, με τα σημερινά δεδομένα, ο συνολικός πληθυσμός της δεν ήταν μεγαλύτερος από αυτόν της σύγχρονης Βρετανίας. Ορισμένοι τόποι ήταν πιο πυκνοκατοικημένοι: 8.000.000 ίσως στην Αίγυπτο, όπου ο ποταμός Νείλος και ο πλούσιος σιτοβολώνας ευνοούσαν ανάλογο συνωστισμό, και τουλάχιστον 1.000.000 κάτοικοι στο μέγα άστυ της Ρώμης, οι οποίοι με τη σειρά τους εξαρτιόνταν από το εισαγόμενο αιγυπτιακό σάρι. Πέρα από τα δύο αυτά σημεία, ολόκληρες περιοχές της αυτοκρατορίας του Αδριανού ήταν εξαιρετικά αραιοκατοικημένες σύμφωνα με τα δικά μας κριτήρια. Παρ' όλα αυτά, η παρουσία του ρωμαϊκού στρατού σε όλες τις επαρχίες κρινόταν απαραίτητη για τη διατήρηση της ειρήνης. Ο Αδριανός ευεργέτησε πολλές πόλεις στα ταξίδια του, αλλά έπρεπε επίσης να διοικεί περιοχές που αποτελούνταν μόνο από χωριά και στις οποίες δεν υπήρχε καμία πόλη κλασικής μορφής. Όπου έκρινε απαραίτητο, ύψωνε μεγάλα τείχη για να κρατήσει κάποιους λαούς μακριά από την Αυτοκρατορία, έργο που δεν προσιδίαζε καθόλου στα κλασικά πρότυπα. Το πιο διάσημο είναι το «Αδριάνειο τείχος» στη Βόρεια Βρετανία, που εκτεινόταν από το Γουόλσεντ κοντά στο Νιούκαστλ μέχρι το Μπόουνες προς δυσμάς. Ένα γιγάντιο εμπόδιο, πλάτους τριών και ύψους τεσσάρων περίπου μέτρων, με πρόσοψη εν μέρει από πέτρα και επάλξεις ανά ενάμισι χιλιόμετρο. Υπήρχαν και άλλα «Αδριάνεια τείχη», αν και σήμερα δεν είναι τόσο γνωστά. Στη Βόρεια Αφρική, πέρα από τα όρη Ορές, στα όρια της σύγχρονης Αλγερίας με την Τυνησία, ο Αδριανός ενέκρινε την κατασκευή τείχους και οχυρώσεων προκειμένου να ελέγξει τη δράση των νομαδικών λαών της ερήμου σε μία μεθόριο 320 περίπου χιλιομέτρων. Στη Βορειοδυτική Ευρώπη, συγκεκριμένα στην Άνω Γερμανία, αντιλήφθηκε επαρκώς τον κίνδυνο: «Απέκλεισε τους βαρβάρους με ψηλούς

πασσάλους χωμένους βαθιά μέσα στη γη και συναρμοσμένους μεταξύ τους σαν πασσαλόπηγμα».

Τόσο εκτεταμένη χρήση της τειχοποιίας για τον αποκλεισμό ολόκληρων περιοχών δεν ανήκει στο κλασικό παρελθόν. Στην εποχή του αθηναϊκού μεγαλείου, πόσω μάλλον στην ομηρική εποχή, δεν υπήρχε ένας και μοναδικός ηγεμόνας ούτε μόνιμος στρατός, όπως ο ρωμαϊκός, που αριθμούσε 500.000 στρατιώτες σε όλη την Ευρώπη. Στην κλασική Ρωμαϊκή περίοδο, στα μέσα του 1ου αιώνα π.Χ., δεν μονοπωλούσε ακόμα την εξουσία ένας αυτοκράτορας με τη βοήθεια μόνιμου στρατού. Ο Αδριανός ήταν κληρονόμος των ιστορικών αλλαγών οι οποίες είχαν μεταμορφώσει τη ρωμαϊκή ιστορία. Σεβόταν το κλασικό ελληνικό και ρωμαϊκό παρελθόν και όπου πήγαινε δεν παρέλειπε να επισκεφθεί τα λαμπρά υπολείμματά του. Ήταν γνωστό ότι ο Αδριανός αγαπούσε «τα αξιοθέατα» και του άρεσε να τα εξερευνά. Ταξιδεύοντας αναρριχήθηκε στην ηφαιστειογενή Αίτνα της Σικελίας και σε άλλα σημαντικά βουνά, συμβουλευτήκε πανάρχαια μαντεία των θεών, επισκέφθηκε τα τουριστικά αξιοθέατα της εδώ και καιρό νεκρής αρχαίας Αιγύπτου. Εκτός από περιηγητική φύση, ήταν ταυτόχρονα συλλέκτης πολιτιστικών στοιχείων καθώς αποθησαύριζε και μιμούνταν ό,τι έβλεπε. Στην Ιταλία, κοντά στο Τίβολι, έκτισε για λογαριασμό του μια τεράστια απομονωμένη έπαυλη, της οποίας τα χαρακτηριστικά θύμιζαν έντονα τα μεγάλα πολιτιστικά μνημεία του αρχαιοελληνικού παρελθόντος. Η έπαυλη του Αδριανού ήταν ένα αχανές θεματικό πάρκο, του οποίου τα κτήρια ανακαλούσαν μνήμες από την Αλεξάνδρεια και την Αθήνα της κλασικής εποχής.

Στην έπαυλη αυτή, μετά τον θάνατο του Αντίνοου, ασχολήθηκε με τη συγγραφή της αυτοβιογραφίας του. Σχεδόν τίποτε δεν διασώζεται από αυτήν. Ο Αδριανός ενδιαφερόταν για τη φιλοσοφία, και ίσως με τον τρόπο των Επικούρειων να είχε μάθει να παρηγορεί τον εαυτό του όταν αντιμετώπιζε τον φόβο του θανάτου. Ποτέ, ωστόσο, δεν θα επιχειρούσε να αναλύσει τις ιστορικές αλλαγές που κρύβονταν πίσω από όσα έβλεπε στα ταξίδια του, από τον Όμηρο μέχρι την κλασική Αθήνα και από τον Μέγα Αλέξανδρο μέχρι το περασμένο μεγαλείο της Καρχηδόνας (μία πόλη την οποία μετονόμασε σε Αδριανούπολη). Ο Αδριανός εξέλαβε τον πρώτο αυτοκράτορα, τον Αύγουστο, ως ρόλο-πρότυπο, αλλά δεν φαίνεται να αναρωτήθηκε ποτέ πώς επιβλήθηκε η αυγούστεια μοναρχία μετά από τετρακόσια και περισσότερα χρόνια πολύτιμης ελευθερίας.

II. Ένας αγαθός ηγεμών

Μαργκερίτ Γιουρσενάρ: «Αδριανού απομνημονεύματα»

Το magnum opus της *Μαργκερίτ Γιουρσενάρ Αδριανού απομνημονεύματα* απαιτήσε από τη συγγραφέα σχεδόν 30 χρόνια έρευνας και εντατικής μελέτης, αμφιταλαντεύσεων, ενθουσιασμών και απογοητεύσεων. Τόσα χρειάστηκε για να μας δώσει η συγγραφέας αυτό το αξεπέραστο έργο. Και αν εξαιρέσει κανείς το *Βιργιλίου θάνατος* του *Χέρμαν Μπροχ*, για κανένα άλλο σύγχρονο ευρωπαϊκό πεζογράφημα ο συγγραφέας του δεν αφιέρωσε τόσο πολύ χρόνο. Ο ρωμαίος αυτοκράτορας Αδριανός αφηγείται τη ζωή του από τον καιρό, που ήταν έφηβος ως τις παραμονές του θανάτου του, στον οποίο ποθεί να εισέλθει «*με ανοιχτά τα μάτια*». Μέσα από τις αναμνήσεις του αναβιώνει μια ολόκληρη εποχή, από τα τέλη του 1ου αι. μ.Χ. ως και το 138 μ.Χ. που πέθανε. Νοσταλγώντας αυτό που υπήρξε ως νέος, κοιτάζοντας κατάματα το τέλος, με ηρεμία, όχι όμως και με απάθεια, κρίνει το παρελθόν, το δικό του και των άλλων, κάνει τους απολογισμούς του αλλά και προβάλλει τα σχέδια, τις σκέψεις, τα οράματα και τις απογοητεύσεις του στον χάρτη της τεράστιας αυτοκρατορίας, την οποία διακυβέρνησε έχοντας ως ύψιστη προτεραιότητά του τα έργα της ειρήνης. Ο Αδριανός είναι ο Ρωμαίος που τον έθρεψε η ελληνική παιδεία με τα κείμενα, τις ιδέες και τις αξίες για τις οποίες αφιέρωσε χρόνο και προσπάθεια όσο κανένας αυτοκράτορας πριν και μετά από

αυτόν. Είδε στο ρωμαϊκό κόσμο της εποχής του τη συνέχεια του ελληνικού. Όχι ως συγκρίσιμο μάρφωμα αλλά ως την ευρύτερη πολιτισμική του ανάπτυξη που θα παρακολουθούσε τη γεωγραφική επέκταση της αυτοκρατορίας την οποία κλήθηκε να κυβερνήσει, αναγκαστικά πολλές φορές, με σιδερένιο χέρι.

Η Γιουρσενάρ δεν θέλησε να αναπαραστήσει μια ιστορική φιγούρα αλλά να στήσει μπροστά μας ένα ζωντανό πρόσωπο, γι' αυτό και το βιβλίο της δεν αναφέρεται στη δύναμη και στην εξουσία. Μιλάει για τη διακυβέρνηση και τη δημιουργία, για τη ζωή και για τον θάνατο, για εκείνα που κληρονομεί κανείς, γι' αυτά που αλλάζει και για όσα αφήνει πίσω του καθώς βλέπει τον εαυτό του να ετοιμάζεται για το επερχόμενο σκοτάδι. Όταν κάποιος που έχει ζήσει τόσο πολύ και τόσα πολλά βλέπει τον εαυτό του *sub specie aeternitatis*, αντιλαμβάνεται ότι σε προσωπικό επίπεδο και η ζωή και τα έργα του δεν αποτελούν παρά ένα στοίχημα με τον χρόνο. Ο ετοιμοθάνατος Αδριανός, που τον τυραννά η υδρωπικία, βλέπει το τέλος σαν να πρόκειται για τον μεταγενέστερο χρόνο. Γι' αυτό και δεν είναι μόνο άνθρωπος της εποχής του αλλά και σύγχρονος εκείνων που αιώνες αργότερα θα κρίνουν τα έργα και τις πράξεις του.

Έτσι η Γιουρσενάρ μας παρουσιάζει στο μαγευτικό της βιβλίο τον πρώτο αυθεντικό Ευρωπαίο, για τον οποίο η άσκηση της εξουσίας, η πολιτική δηλαδή, αποτελεί το ομόλογο της πολιτισμικής ουσίας, των αρχών δηλαδή βάσει των οποίων χαράχθηκε η πορεία του κόσμου. Αυτές διαμόρφωσαν και τον οργανικό χαρακτήρα που προσδίδουν οι μορφές διακυβέρνησης στην ιστορική εποχή. Εδώ βρίσκεται η Ελλάδα, η Ρώμη, ο κόσμος, εμείς. Ακόμη και η σκληρότητα, που επέδειξε τα τελευταία χρόνια της ζωής του ο Αδριανός έναντι των άλλων ήταν μικρότερη από τη σκληρότητα με την οποία έκρινε τον εαυτό του. Ήταν στο βάθος δημιουργός και στον δημιουργό δεν πρέπει να δίνεται εξουσία - ή τουλάχιστον τόση εξουσία όση έχει ένας ρωμαίος αυτοκράτορας. Ο Αδριανός, ωστόσο, την κατέστησε δημιουργία. Γιατί υπήρξε άτομο σοφό και ταυτοχρόνως ευαίσθητο, όπως με τέτοια αποπλιστική αμεσότητα μας λέει αυτό το εξίσου σοφό όσο και μαγευτικό βιβλίο.

